

Het *ongure individu*
(een verschil van 2 aminozuren)

(met dank aan Prof. Dr. L. M. de Rijk)

Openingsspeech RNA-project,
21 mei 2005

Eelco Bruinsma

Dames en Heren,

Ter gelegenheid van de officiële opening van het RNA project wil ik het kort met u hebben over het “ongure individu”, een titel waaraan ik de ondertitel “een verschil van 2 aminozuren” heb toegevoegd.

Met het *ongure individu* doel ik overigens niet op Hans Nederbragt, aan wiens onvermoeibare hardnekkigheid wij het te danken hebben dat een idee dat is geboren in een rondje korte telefoongesprekken en email-berichten nu is uitgegroeid tot een volwaardig en veelbelovend project. Nee, met het *ongure individu* gebruik ik een term die de Leidse hoogleraar klassieke en middeleeuwse wijsbegeerte, semantiek en metafysica, Lambertus Marie de Rijk, in zijn diesrede uit 1981 hanteerde om aan te duiden hoe het individueel bestaande ding, of zoals hij het noemde “het concreet individueel zijnde”, in de westerse wijsbegeerte en wetenschap steeds weer optrad als uitdrager en struikelblok van het denken.

Iemand die op basis van de titel van deze openingsspeech, samen met de titel van het project probeert uit te knobbelen waar wij precies mee bezig zijn, zal vermoedelijk aannemen dat wij een opmerkelijke vorm van moleculair-biologisch georiënteerde criminologie beoefenen. Zodra die persoon meer over de achtergrond van de hier aanwezigen te weten komt: de

erfgoedwereld, de overheid, de nieuwe media, en bedrijven die met taal- en kennistechnologie bezig zijn, zal bij hem de vertwijfeling toeslaan. Als hij dan ook nog hoort dat wij in deze hoedanigheid ook nog eens een flinke subsidie van het ministerie van Economische Zaken hebben gekregen, zal zijn vertwijfeling omslaan in wanhoop, of in een koortsachtige poging om ook een onwaarschijnlijk consortium met een onwaarschijnlijke missie op te richten. Dat is kennelijk dé manier om overheidssubsidie binnen te slepen.

Dat allemaal dankzij het *ongure individu*, maar waarom? En wat hebben wij daar mee te maken?

Het *individueel zijnde* is, volgens de Rijk een *onguur* individu. Omdat het voortdurend op een onaangename wijze weet te ontsnappen aan onze pogingen het denkend te benaderen en daarmee mooi in een door ons ontwikkeld systeem in te passen. Het gevolg daarvan is dat al onze pogingen om op een éénduidige manier naar dat individu te verwijzen eigenlijk nooit echt lukken. Daarom sluiten onze theorieën ook nooit echt mooi. Daarom hebben onze bibliotheken ook altijd plankjes nodig met boeken die niet netjes ergens bij de andere kunnen staan. Daarom moeten onze kaartenbakjes altijd kaartjes hebben met “zie ook” en daarom vinden wij op het internet nooit echt, of snel wat wij zoeken. Dit zijn nog maar enkele mogelijke voorbeelden van de eigenschap van het *ongure individu* om onze hang naar geordend denken en denkend ordenen in de war te sturen.

Wij lopen nog steeds aan tegen het probleem waar ook de intellectuele reuzen Plato en Aristoteles zich al over bogen en dat in de filosofie en theologie van de middeleeuwen een centrale rol speelde, namelijk het *rationalisme* versus het *universalisme*.

Het is hier niet het moment voor filosofische gewichtigdoenerij, maar Hans heeft mij gevraagd het project, in circa 20 minuten, een beetje filosofisch in te leiden, dus ik vraag uw begrip.

Plato en Aristoteles zagen dat het filosofisch denken gesteld was voor een fundamenteel probleem en bedachten radicaal

tegengestelde oplossingsrichtingen die tot op de dag van vandaag naklinken in de traditie van het westerse denken. Plato nam aan dat het universele onafhankelijk van de individuele dingen die wij om ons heen zien, bestond in een gebied dat wij weliswaar wel denkend konden benaderen, maar nooit met ons denken konden bevatten. Kennis, in de zin van één op één *weten* hoe zo'n universeel ding er echt uit ziet, los van de individuele dingen hier, is daarom niet goed mogelijk. Ja, in het uiterste en nauwelijks voorstelbare geval, dat een mens met zijn denken in het rijk van deze universele vormen zou kunnen doordringen en zou kunnen bevatten wat daar was. Als filosoof kom je nog het dichtst in de buurt. Wat betekent dat nu concreet? Dat ieder individueel ding hier en nu op een volstrekt krakkemikkige manier iets universeels, maar ook schoons en goeds in zich heeft. We zouden kunnen zeggen dat zo'n individueel ding *participeert* in een universele vorm. En daar begint de ellende, althans voor ons, want het individuele ding participeert niet alleen in één universele vorm, of, en die term kent iedereen, in een *Idee (Eidos)*, maar in een heleboel, in principe een onbegrensde hoeveelheid vormen.

Met andere woorden, als het individu onder één universele vorm, onder één Idee, gevangen zou kunnen worden, dan zouden wij met één sticker, of met één *label*, geholpen zijn. Maar daaraan werkt het *ongure individu* niet mee. Het verstopt zich achter een caleidoscoop van vormen, of *universalia*.

Jaren geleden hoorde ik in Leiden een stratenmaker zijn collega jennen: "... groot en lelijk ben je al, maar groen en sterk moet je nog worden!". Hiermee doelde hij natuurlijk op de populaire Amerikaanse *comicstrip* figuur "The Incredible Hulk", het destijds op de tv uitgezonden verhaal over een door een mislukt experiment gemodificeerde geleerde die elke keer dat hij zich aan iets ergert opzwellt, groen wordt, uit zijn kleren scheurt en de boel kort en klein slaat. Zonder het te weten sloot zijn komische opmerking mooi aan bij Plato vooral bij de *Politeia*, die ik toevallig net zat te lezen. Want hij verwees naar zijn collega als zijnde de *Hulk*, maar eigenlijk ook weer niet, het was een *bijna Hulk*, enkele essentiële eigenschappen ontbraken nog. Als hij groen en sterk was geweest, pas *dan* was het de *Hulk*. In één

taaldaad verwees hij naar de *Hulk*, een fictief wezen, dat alleen bestaat als de geleerde groen is, met een gescheurd hemd rondloopt en meubilair kort en klein slaat *en* naar iemand die niet de *Hulk* is. Want op momenten dat de geleerde al die dingen niet doet is ook hij de *Hulk niet*. Niemand verwijst in het dagelijks leven naar hem als *Hulk* op momenten dat hij gewoon Dr. Bruce Banner is. We kunnen dit, in enigszins aangepaste Platoonse termen, vertalen. Op het moment dat een aantal eigenschappen samenkomt in een individueel ding, dan “schakelt de Idee *Hulk* zichzelf in”. Het merkwaardige is dat iets, dat een essentiële eigenschap lijkt, namelijk *Hulk-zijn*, zowel aanwezig, als compleet afwezig kan zijn. Maar wat is dan het individu? Wat is het ding zelf? Waarover hebben wij het als wij naar dat ding verwijzen, of, met andere woorden, aan het ding refereren? Zodra je alle eigenschappen afzonderlijk gaat bekijken lijkt het individu zich daaruit terug te trekken. Het laat zich door het denken niet vangen en, enkele stappen overslaand, door de taal eigenlijk ook niet.

Laten we eens dichter bij huis kijken, naar het cultureel erfgoed. De individuele objecten die vallen binnen de klasse *cultureel erfgoed*, dus de *erfgoedobjecten*, gedragen zich goedbeschouwd als *Hulken*, en daarin zijn zij als individueel object buitengewoon onguur. Hier is het vooral de *context* die hen lijkt te verbinden met de Universele Vormen. Aha! De in kenner van de semantiek haalt nu opgelucht adem, want hier lijkt het beroemde voorbeeld van Gottlob Frege van toepassing. Aan de hand van dat voorbeeld, namelijk de bewering “de Avondster is de Morgenster”, demonstreert Frege het verschil tussen “Sinn” en “Bedeutung”, ofwel *connotatie* en *denotatie*. Al naar gelang het moment van waarnemen concipiëren wij hetzelfde ding, de helder stralende planeet Venus, als de Avondster, respectievelijk de Morgenster. In ons hoofd verandert de inhoud van het begrip, de connotatie, met het moment van waarnemen, ’s ochtends zien wij de Morgenster en ’s avonds zien wij de Avondster. Echter, raadplegen wij een astronomisch handboek, dan zien wij dat het ding zelf, de zogenaamde *extensie*, de planeet in kwestie, de denotatie, Venus is. Dat is semantiek in een notendop.

Objecten uit niet-westerse culturen, in de kunsthandel veelal aangeduid met de verzamelterm *tribal art* werden aanvankelijk, te weten in de 19de en in het begin van de 20ste eeuw verzameld vanuit het perspectief van de vergelijkende godsdienstwetenschap, of de antropologie. In Nederland speelde daarnaast mee dat men kolonies, zoals Nederlands Nieuw Guinea, beter wilde begrijpen door zich ook te verdiepen in de materiële cultuur. Dat had een bestuurlijke achtergrond. Het esthetisch aspect van de verzamelde voorwerpen speelde nauwelijks een rol. Men vond ze eerder lelijk dan mooi en vaak ook obscene, hetgeen de neerbuigende houding ten opzicht van de makers alleen versterkte. Pas tussen de twee wereldoorlogen trad er een kentering in. Vooral in Parijs, waar surrealisten, zoals André Breton (en later Michel Leiris die carrière maakte in het Musée de l'Homme) actief waren, werden objecten uit de Franse koloniën als producten van onbewuste creatieve processen en daarmee als symbolen van creativiteit gezien. Ze figureerden steeds vaker in kunst en werden vooral door kunstenaars verzameld. Het duurde niet lang of een welgestelde elite ontdekte die nieuwe waarde van dit materiaal en er ontstonden privé-collecties en in het kielzog daarvan handel. In Nederland waren het na de tweede wereldoorlog vooral de COBRA-leden die etnografica, zoals het hier was gaan heten, gingen verzamelen. Het waren nu esthetische objecten geworden die het aan de muur goed deden naast abstracte moderne kunst. In de *Fondation Dapper*, een schitterend particulier museum aan de chique Avenue Victor Hugo, worden de objecten van religieuze materiële cultuur van weleer volledig als *esthetisch object* tentoongesteld en de religieuze connotaties hebben vrijwel dezelfde functie als de subtiele richtspots die zij gebruiken om de objecten uit te lichten, namelijk het verhogen van het esthetisch mysterie.

Is ons probleem daarmee opgelost? Waarom zijn erfgoedobjecten dan *Hulkjes*? Wel, omdat het *Ding an Sich* – om er nog maar eens een beroemde filosoof bij te halen - er hier dus eigenlijk niet zoveel toe doet. De naam die we aan een gigantische klont in een elliptische baan rond de zon zwevend ruimtestof geven mag dan wel Venus zijn, die naam zegt niets over de essentie ervan. We

zijn er zelfs niet zeker van of het wel een essentie heeft. De Romeinen gaven de planeet de naam van een godin, niet omdat ze dat een mooie naam voor een planeet vonden, maar omdat de planeet de godin *was*. De Grieken noemden dezelfde godin Aphroditè, ook de planeet, en weer niet als planeet, maar als godin. De Grieken zagen goden aan de hemel, geen planeten. Wij kunnen Venus zien als een planeet met een omloopbaan van 108.200.000 kilometer en een diameter van 12.103,6 kilometer, maar ook als voorbeeld een heftig uit de hand gelopen broeikas-effect, leidend tot een oppervlaktetemperatuur van 400 graden. Venus werd, als morgenster, overigens ook wel Lucifer genoemd. En daar hebben wij toch weer een bijzonder onguur individu.

Hoe refereren wij nu aan Venus, zonder aan deze rijkdom van aspecten afbreuk te doen? Dat lukt ons niet. De astronoom die 's avonds omschakelt naar zijn *romantic mode* om een gedicht te schrijven voor zijn grote liefde ziet twee verschillende Venussen, hij denkt waarschijnlijk ook aan twee verschillende Venussen, zoekt in verschillende referentiewerken naar mogelijke synoniemen. Is de denotatie werkelijk die planeet met 95% van de aarddiameter en 80% van de aardmassa? Of is het misschien iets dat wij nu zelfs nog niet eens kunnen formuleren, omdat wij het wetenschappelijke instrumentarium en bijbehorende begrippenapparaat pas over 300 jaar zullen ontwikkelen? Scheert die astrofysicus ons over 3 eeuwen misschien vrolijk over één kam met de Romeinen?

Met andere woorden – en daarmee komen we ook bij de kern van het project – iedere pretentie van ‘autoriteit’ die wij zouden kunnen laten gelden bij het benoemen van dingen in de wereld, en daar horen ook objecten in erfgoedinstellingen bij, is ongefundeerd. *Context, intentie, aspect, perspectief*, al die begrippen die relativiteit aanduiden, spelen een rol. Iedere verwijzingsystematiek is gebaseerd op conventie, op afspraak, gewoonte, groepsgedrag, soms op groepsbelang, of de behoefte van een groep aan macht over een gebied door het claimen van het primaat op de naamgeving.

Daarom bestaan er zoveel verwijzingssystemen!

In de analoge wereld was dat lastig voor onderzoekers die in verschillende wetenschappelijke disciplines naar materiaal moesten zoeken, of zelfs in verschillende bibliotheken, of andere landen. Het was ook lastig voor hen die nog in het geheel geen routine, of kennis op het gebied van referentiestructuren hadden opgebouwd. Die zochten zich een ongeluk.

In de digitale wereld die wij zijn gaan aanduiden met de begrippen *informatiemaatschappij*, *kennissamenleving* en *kenniseconomie* is het probleem van de verwijzingssystemen de schep zand in een raderwerk dat *sowieso* al niet zo geolied is. Wij gaan ervan uit dat niet alleen de vindbaarheid van objecten en documenten met behulp van referentiestructuren wordt vergroot, maar dat ook het leggen van onderlinge verbanden – en daar ligt de werkelijke kracht van de digitale media – daarop gebaseerd zou moeten zijn. Als dat zo is, dan hebben we een probleem als we een keuze moeten maken tussen elkaar beconcurrerende, of misschien zelfs uitsluitende referentiesystemen.

Cultureel erfgoed is geen cultureel erfgoed *an sich*. Een materieel, of immaterieel object wordt cultureel erfgoed op het moment dat het door ons als zodanig wordt aangemerkt. Als een bepaalde constellatie van eigenschappen gunstig is wordt door ons een onzichtbare schakelaar omgezet. Dan is het erfgoed, dan mag het beschreven, geconserveerd, beheerd, uitgeleend, gepubliceerd en gesubsidieerd worden. Dat proces wordt in het cultuurbeleid *selectie* genoemd. *Hoe* we het beschrijven als we het aan een collectie toevoegen hangt sterk af van de context waarin iets erfgoed is geworden. Hoe we het beschrijven als we er iets intelligents over willen vertellen aan anderen hangt af van onze achtergrond, bedoelingen en doelgroep. Hoe wij, of anderen het object en ons verhaal erover later weer terugvinden, het liefst samen, hangt weer van andere factoren af. Daarover gaat het RNA project.

In de website van het project vindt u een interessant artikel van Gertjan van Heijst over de UDC, de Universal Decimal

Classification. Dit ambitieuze project, waarmee de Belg Paul Otlet voortborduurde op het werk van Melvil Dewey biedt, zoals Gertjan van Heijst zegt, “een indexeringsinstrumentarium waarmee ook de grootste documentencollecties adequaat kunnen worden ontsloten”. Dat klopt, maar vanuit ons perspectief is er meer aan de hand. De UDC ontsluit documenten vanuit een bepaald perspectief, namelijk vanuit de wetenschappelijke disciplines die wij gebruiken om de wereld te begrijpen. Daarom is het instrument ook bij uitstek zo geschikt om *documenten* mee te ontsluiten en zou het *veel minder geschikt* zijn om bijvoorbeeld collecties objecten te ontsluiten, tenzij die objecten deel uitmaken van een academische collectie, dus een collectie die vanuit een wetenschappelijk disciplinair perspectief tot stand is gekomen..

Wat we het liefst zouden willen is een universeel systeem om zowel de documentatie, of documenten, als objecten, als concepten tegelijkertijd en in samenhang te ontsluiten. Maar dat zit er niet in. Het beste wat we kunnen bereiken is een manier bestaande systemen, die misschien iets minder universeel zijn, op een vloeiende een logische manier aan elkaar te verbinden zodat de samenhang tussen objecten en de bijbehorende documentatie, of kennis, toch zo goed mogelijk behouden blijft als we zoeken naar informatie.

De meeste *case studies* die in het kader van het RNA project zijn gedefinieerd zijn voorbeelden van pogingen om de wereld niet vanuit één maar vanuit minimaal twee perspectieven te bekijken. Een mooie tactiek om het zich steeds terugtrekkende *ongure individu* toch in een hoek te drijven. Het antwoord van het RNA project op de complexiteit van informatie in de wereld is niet de frontale aanval met een universeel systeem, maar een al even complex en intelligent samengaan van meerdere systemen.

In de casus van New Law Facilities, bijvoorbeeld, is de kloof tussen juridische vaktaal en het begrippenapparaat van leken één van de aandachtspunten; het Legermuseum besteedt in zijn casus aandacht aan het koppelen van twee referentiewerken, een wapenkundig woordenboek en een visueel glossarium; de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek gaat een puur

conceptuele referentiestructuur verbinden met een fysieke referentiecollectie; *etcetera*. Er worden dus bruggen geslagen tussen systemen die op zichzelf autonoom zijn en in hun eigen recht bestaan. Daarom is het ook zo sterk dat we in dit consortium worden bijgestaan door kennistechnologen en de *Top Guns* van het semantic web, zodat we de vertaalslag naar maatschappelijk gewenste resultaten ook snel kunnen maken, of althans, dat kunnen proberen.

Het RNA project draait om vindbaarheid van informatie in objecten, maar het draait ook om manieren om object en documenten met elkaar te verbinden met elkaar in verband te brengen. En dat laatste vooral op basis van concepten en ideeën die erin vervat zijn. Dan pas dan speelt het element *kennis* rol. Daarom is het geen onbelangrijke project. Het is niet zo dat we alle problemen van de kennismaatschappij en schouders nemen. Maar met elkaar kunnen we zeker een belangrijke bijdrage leveren aan de oplossing van enkele kern problemen.

“Komt hij nog terug op die twee aminozuren uit de ondertitel?”
Dat vraagt u zich terecht af. Jazeker.

In een ander interessant artikel van de Rijk (*De rol van de taal in het empirisme van Aristoteles*) haalt hij geamuseerd aan dat het verschil in taalvermogen tussen de aap en de mens door slechts 2 aminozuren in het zogenaamde FOXP2-gen bepaald wordt. Het gaat hier vooral om het vermogen te *conceptualiseren*, te *betekenen*, aan iets te refereren zonder het steeds aan te hoeven wijzen, zodat wij ook kunnen communiceren over zaken die zich buiten onze gezichtskring bevinden.

Een fantastische stap in de evolutie dus, en gooide het *ongure individu* geen roet in het eten, dan zouden wij in een kennistechnologisch perfecte wereld leven. Gelukkig maar!

Dank voor uw aandacht en een plezierige middag.

[Eelco Bruinsma 2005]